

JOANNA DOMINIAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska • Adam Mickiewicz University in Poznan, Poland

Zmiany struktury sektora usług w Polsce w latach 1995–2012

Changes of the Services Sector in Poland in 1995–2012

Streszczenie: Obecny poziom rozwoju sektora usług w Polsce jest przede wszystkim konsekwencją uwarunkowań politycznych i gospodarczych, jakie istniały w państwie w ostatnich dziesięcioleciach. W okresie realnego socjalizmu polityka społeczno-gospodarcza ukierunkowana była na rozwój przemysłu. Udział zatrudnionych w usługach w latach osiemdziesiątych był w porównaniu z rozwiniętymi krajami europejskimi znacznie niższy. Dopiero zmiany polityczne, społeczne i gospodarcze zapoczątkowane w Polsce w 1989 roku stworzyły podstawy do bardziej dynamicznego rozwoju tego sektora. Lata dziewięćdziesiąte charakteryzowały się szybkim wzrostem zatrudnienia w działalności usługowej. W latach 1990–2011 udział pracujących w tym sektorze zwiększył się z 37% do 55%. Wzrastał także udział sektora w wytwarzaniu wartości dodanej brutto. Rozwój sektora usług był zróżnicowany regionalnie – wysoką dynamiką cechowały się województwa z dużymi aglomeracjami miejskimi: mazowieckie, wielkopolskie, małopolskie. Celem artykułu jest prezentacja przemian zachodzących w sektorze usług w Polsce na tle innych państw Europy, a także charakterystyka zróżnicowania przestrzennego tego procesu w Polsce w ujęciu regionalnym. Analiza zmian strukturalnych zostanie przeprowadzona w oparciu o Polską Klasyfikację Działalności 2004 i 2007, na podstawie danych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny. Dynamicznemu rozwojowi usług, jaki następuje w Polsce od początku lat dziewięćdziesiątych, towarzyszą przemiany związane ze strukturą sektora usług. Zmiany w strukturze sektora usług polegają na zmianach udziału poszczególnych rodzajów usług w sektorze trzecim, najczęściej analizowanych w oparciu o miernik zatrudnienia i udział w tworzeniu WDB. Analiza zachodzących zmian prowadzi do wniosku, że coraz większego znaczenia w sektorze usług nabierają usługi wyspecjalizowane, wymagające zatrudnienia pracowników o wysokich kwalifikacjach zawodowych, wśród nich usługi o wysokim nasyceniu wiedzą, oraz grupa usług dla producentów i dla biznesu. Nabierają one dodatkowo jeszcze większego znaczenia w związku z rozwojem gospodarki opartej na wiedzy.

Abstract: The current level of development of the services sector in Poland is primarily a consequence of the political and economic conditions that existed in Poland in recent decades. In the period of real socialism, socio-economic policy was aimed at Polish industrial development. The share of employment in services in Poland in 1980s. was significantly lower compared to developed European countries. Only political, social and economic changes initiated in Poland in 1989 formed the basis for a more dynamic development of this sector. The 1990s were characterized by a rapid increase in employment in service activities. In the years 1990–2011 the share of employed in this sector increased from 37% to 55%. This increased the share of gross value added. The development of the services sector varied

regionally – high dynamics characterized the province of large agglomerations (Wielkopolska, Lower Silesia, Mazovia). The aim of this paper is to present the changes taking place in the services sector in Poland compared to other European Countries, as well as the characteristics of the spatial differentiation of this process in Poland in terms of regions. Analysis of structural changes will be made based on the Classification of Activities (NACE), based on data published by the Central Statistical Office. Dynamic development of services, which takes place in Poland since the early 1990s, was accompanied by changes related to the structure of the services sector. Changes in the structure of the services sector rely on changes in the share of individual service industries.. Specialized services become increasingly important in the services sector, employing staff with high professional qualifications, including knowledge intensive services and group of produced and business services. The growing importance of these services is even more important in the context of the knowledge-based economy.

Słowa kluczowe: Polska; rozwój; sektor usług; usługi dla biznesu; usługi oparte na wiedzy
Keywords: Poland; development; services sector; business services; knowledge intensive services

Otrzymano: 16 grudnia 2014

Received: 16 December 2014

Zaakceptowano: 8 lipca 2015

Accepted: 8 July 2015

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Dominiak, J. (2015). Zmiany struktury sektora usług w Polsce w latach 1995–2012. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 29(2), 79–93.

WSTĘP

Postindustrializacja, czyli proces zmniejszania się udziału produkcji przemysłowej w gospodarce światowej na rzecz sektora usługowego, jako jedna z trzech postfordowskich tendencji rozwoju została zapoczątkowana już w latach siedemdziesiątych XX wieku (Chojnicki, 1999). Przełom postmodernistyczny wpłynął dwojako na rozwój usług: z jednej strony przez przesunięcie siły roboczej dotąd zaangażowanej bezpośrednio w produkcję do wszelkiego rodzaju działalności usługowych, z drugiej zaś – przez wzrost zapotrzebowania na usługi dotychczas funkcjonujące w ramach przedsiębiorstw produkcyjnych, jak usługi dla producentów i biznesu (Werwicki, 1998). Proces wydzielania na zewnątrz firm szeregu różnych działalności usługowych (outsourcing) jest uznawany za jedną z najważniejszych przyczyn rosnącej roli usług w gospodarce. Duże znaczenie przypisuje się także wzrostowi zamożności społeczeństw i związanemu z tym rosnącemu popytowi na usługi konsumpcyjne (Nowosielska, 1994; Werwicki, 1998; Guzik, Gwosdz, Sobala-Gwosdz, 2001). Rozwój usług związany jest także z dynamicznym rozwojem nowych działalności, przede wszystkim sektora ICT.

Obecny poziom rozwoju sektora usług w Polsce jest przede wszystkim konsekwencją uwarunkowań politycznych i gospodarczych, jakie istniały w ostatnich dziesięcioleciach. W okresie realnego socjalizmu polityka społeczno-gospodarcza ukierunkowana była na rozwój przemysłu. Udział zatrudnionych w usługach w latach osiemdziesiątych był w porównaniu z rozwiniętymi krajami europejskimi znacznie niższy. Dopiero zmiany polityczne, społeczne i gospodarcze zapoczątkowane w Polsce w 1989 roku stworzyły podstawy do bardziej dynamicznego rozwoju tego sektora. Lata dziewięćdziesiąte charakteryzowały się szybkim

wzrostem zatrudnienia w działalności usługowej. W latach 1990–2011 udział pracujących w tym sektorze zwiększył się z 37% do 55%. Wzrastał także udział sektora w wytwarzaniu wartości dodanej brutto. Rozwój sektora usług był zróżnicowany regionalnie – wysoką dynamiką cechowały się województwa z dużymi aglomeracjami miejskimi: mazowieckie, wielkopolskie, małopolskie.

Dynamicznemu rozwojowi usług, jaki następuje w Polsce od początku lat dziewięćdziesiątych, towarzyszą przemiany związane ze strukturą sektora usług. Według Flejterskiego, Panasiuka, Perenca i Rosy (2005) wyróżnia się cztery fazy rozwoju sektora usług w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego: (1) fazę pierwotną charakteryzującą się dominacją usług niewymagających wysokich kwalifikacji, (2) fazę wzrostową, która cechuje się rozwojem usług wymagających pewnych kwalifikacji, (3) fazę obsługi przemysłu i wzrostu konsumpcji usług oraz (4) fazę rozwoju usług opartych na wysokich technologiach. Zdaniem autorów tej klasyfikacji w sferze usług w Polsce dominują cechy charakterystyczne dla trzeciej z wyróżnionych faz rozwoju usług. Coraz większego znaczenia w sektorze usług nabierają usługi wyspecjalizowane, wymagające zatrudnienia pracowników o wysokich kwalifikacjach zawodowych, wśród nich usługi o wysokim nasyceniu wiedzą, oraz grupa usług dla producentów i dla biznesu.

Sektor usługowy podlega jednak ciągłym wewnętrznym przemianom i nawet w najbardziej rozwiniętych gospodarkach nie jest jeszcze ostatecznie ukształtowany. Celem artykułu jest prezentacja przemian zachodzących w sektorze usług w Polsce na tle innych państw Europy, a także charakterystyka zróżnicowania przestrzennego tego procesu w Polsce w ujęciu regionalnym. Analiza zmian strukturalnych zostanie przeprowadzona w oparciu o Polską Klasyfikację Działalności 2004 i 2007, na podstawie danych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny oraz Eurostat.

PODSTAWY TEORETYCZNE USŁUG

Przeobrażenia gospodarki kraju znajdują odzwierciedlenie w sektorowej i działowej strukturze zatrudnienia i tworzenia dochodu narodowego. Układ sektorowy gospodarki jest pochodną koncepcji trzech sektorów gospodarki. Za prekursora trójsektorowej koncepcji gospodarki uznaje się Lista, który w procesie rozwoju wyróżnił pięć stadiów: dzikości, pasterstwa, rolnicze, rolniczo-przemysłowe, rolniczo-przemysłowo-handlowe (Cyrek, 2008). Wzrost zainteresowania zagadnieniami związanymi z prawidłowościami rozwoju poszczególnych działów gospodarki datuje się na lata trzydzieste XX wieku. Wówczas to Fisher (1935) sformułował koncepcję trzech sektorów gospodarczych, rozwiniętą później przez Clarka (1940) i Fourastié (1969), która stała się ważną teorią wyjaśniającą przyczyny i zmiany w strukturze gospodarczej państw (Kłosowski, 2006). Pomimo pewnych różnic wśród badaczy panowała zgodność, że wraz z postępującym rozwojem gospodarczym następują tendencje do zmniejszania się roli rolnictwa, wzrostu, a potem stabilizacji i spadku znaczenia przemysłu oraz systematycznego wzrostu znaczenia sektora usługowego.

W późniejszym czasie coraz częściej zauważano, że prosty podział gospodarki na trzy sektory: rolniczy, przemysłowy i usługowy, nie jest tak oczywisty i nie pozwala w pełni

wyjaśnić istoty zachodzących współcześnie procesów gospodarczych (Węgrzyn, 2011). Krytyka trójsektorowej koncepcji gospodarki związana była przede wszystkim z kryteriami podziału i zakresem poszczególnych sektorów (m.in. Kwiatkowski, 1980; Rogoziński, 1993). Szczególne kontrowersje budzi heterogeniczność sektora trzeciego, której skutkiem są próby dalszego podziału sektora usług (np. Katouzian, 1970; Kabaj, 1972; Menz, 1965; za Kłosowski, 2006). Na skutek rozwoju nowoczesnych technologii następuje zacieranie różnic pomiędzy produktami materialnymi a usługami, a przykłady niektórych państw (Bliski Wschód, kraje z gospodarkami opartymi na rozwoju turystyki) pokazują, że wysoki poziom rozwoju usług wcale nie został poprzedzony fazą rozwoju przemysłu. Mimo wszystko idea ta ma swoje ważne miejsce w koncepcjach teoretycznych związanych z działalnością usługową, stała się także punktem wyjścia w rozważaniach dotyczących koncepcji gospodarki usług Giariniego (1986). W tej koncepcji pojawia się podejście funkcjonalne, w którym mamy do czynienia z całością działalności usługowych niezależnie od ich przynależności do poszczególnych sektorów gospodarki, a więc ze sferą usług (Kłosowski, 2006; Nowosielska, 1994). W koncepcji zwraca się też uwagę na usługi dla przedsiębiorstw i biznesu, które coraz częściej stają się integralną częścią procesu produkcji i powodują przenikanie się działalności produkcyjnej i usługowej (Kłosowski, 2006). Według Kłosowskiego (2006), podejście funkcjonalne stanowi znaczący postęp w porównaniu do ujęcia sektorowego, ale ze względu na ograniczenia statystyki niemożliwe jest jego wykorzystanie w badaniach empirycznych. W analizie empirycznej posłużono się zatem danymi zagregowanymi do trzech sektorów gospodarki oraz działów NACE i jej odpowiednika w Polsce, czyli Polskiej Klasyfikacji Działalności.

W Polsce literatura dotycząca analizy przemian w sferze usług obejmuje przede wszystkim publikacje Kłosowskiego (m.in. 2002a; 2002b; 2003), charakteryzujące sektor usług i możliwości jego rozwoju w warunkach transformacji i restrukturyzacji. Problematyką usług oraz zmian zachodzących w ich sferze zajmuje się także Kłosiński (m.in. 1997a; 1997b; 1997c; 1999; 2003; 2006). Autor ten charakteryzuje w publikacjach zróżnicowanie i zmiany w sektorze usług oraz jego relacje z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego krajów Unii Europejskiej. Przekształcenia w sektorze usług w Polsce z perspektywy europejskiej są także tematem pracy m.in. Nichollsa (2001) i Zajdel (2006). Zmiany zatrudnienia w sektorze usług na tle państw UE analizuje Kawa (2010) oraz Malina (2006), transformacji zachodzącej w usługach poświęcone są także publikacje pod redakcją Rogozińskiego (2001) i Dzieciuchowicza (2005). Wśród innych prac dotyczących sektora usług na uwagę zasługują m.in. prace Ilnickiego (2003; 2009).

ROZWÓJ USŁUG W POLSCE NA TLE INNYCH PAŃSTW EUROPEJSKICH

W strukturze gospodarek państw wysoko rozwiniętych zdecydowanie dominują usługi, generując ok. 2/3 wartości dodanej i stanowiąc mniej więcej taki sam udział w ogólnym zatrudnieniu (Flejterski, Panasiuk, Perenc i Rosa, 2005). Wysokim udziałem usług w strukturze gospodarczej cechują się m.in. Stany Zjednoczone, Japonia i kraje europejskie, jak Francja, Belgia, Dania, Grecja czy Wielka Brytania.

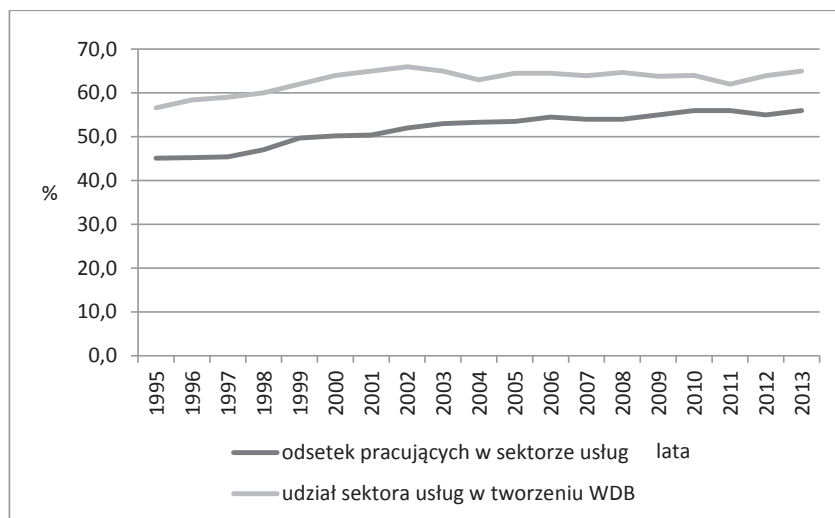
Tab. 1. Poziom zatrudnienia w sektorze usług w wybranych krajach Unii Europejskiej

Odsetek zatrudnionych w sektorze usług w 2013 roku	Kraje
powyżej 80%	Wielka Brytania, Holandia, Belgia, Dania
70–80%	Luksemburg, Irlandia, Niemcy, Francja, Norwegia, Szwecja, Grecja, Hiszpania, Austria, Finlandia
60–69%	Włochy, Łotwa, Estonia, Portugalia, Litwa, Słowacja, Węgry, Słowenia, Czecho
50–59%	Polska, Bułgaria
poniżej 50%	Rumunia

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (2014)

W Polsce udział sektora usług w strukturze zatrudnienia od lat sześćdziesiątych wzrósł z 23% do ponad 55% w 2012 roku. Na początku transformacji systemowej przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych Polska charakteryzowała się strukturą gospodarczą z nadmiernym udziałem przemysłu w tworzeniu PKB (por. Kłosiński, 2003). Obecna struktura gospodarcza jest wynikiem uwarunkowań politycznych i gospodarczych ostatnich dziesięcioleci. Polska wciąż należy do krajów o relatywnie niskim udziale usług w strukturze zatrudnienia oraz w strukturze tworzenia wartości dodanej brutto (WDB). Niższy udział odnotowano jedynie w Bułgarii i Rumunii (tab. 1).

Ryc. 1. Zmiany udziału sektora usług w tworzeniu WDB oraz w strukturze zatrudnienia

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (2014)

Niskiemu udziałowi zatrudnienia w sektorze usług towarzyszy jednak stosunkowo wysoka dynamika liczby zatrudnionych w tym sektorze. Wskaźnik dynamiki liczby pracujących w sektorze usług w latach 1995–2011 przekroczył 130% i był wyższy od przeciętnej wartości tego wskaźnika w państwach Unii Europejskiej. Należy jednak zwrócić uwagę, że rozwój sektora usług nie przebiegał w badanym okresie w sposób równomierny. Początek lat dziewięćdziesiątych charakteryzował się znacznie silniejszym wzrostem zatrudnienia w usługach oraz ich udziałem w tworzeniu WDB niż okres po 2003 roku, kiedy to odnotowujemy raczej stabilizację poziomu rozwoju sektora usług.

Tab. 2. Dynamika zatrudnienia w sektorze usług w wybranych krajach Unii Europejskiej w latach 1995–2011

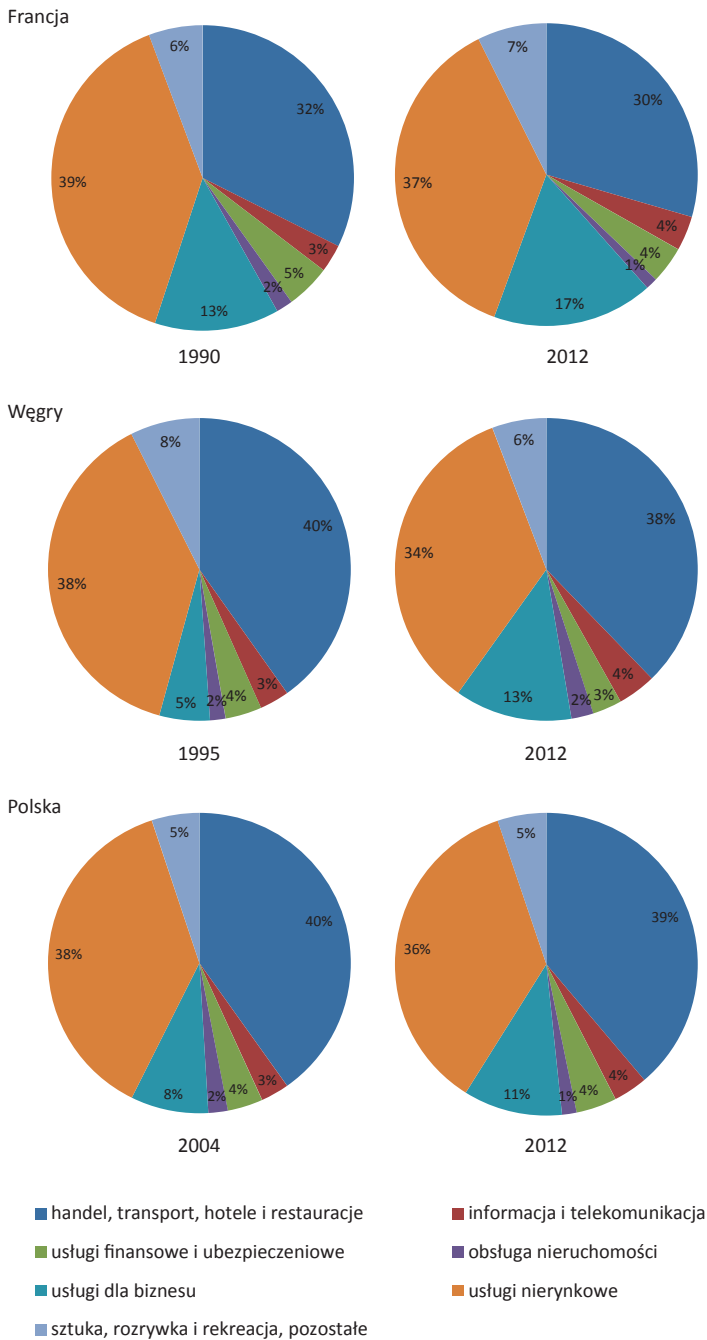
Dynamika	Wskaźnik dynamiki zatrudnienia	Kraje
największa	powyżej 150%	Irlandia, Luksemburg, Hiszpania
wysoka	130–150%	Holandia, Słowenia, Polska
przeciętna	120–130%	Austria, Belgia, Portugalia, Włochy, Słowacja, Niemcy
niska	110–120%	Litwa, Łotwa, Dania, Szwecja, Czechy, Węgry, Bułgaria

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (2014)

ZMIANY STRUKTURY SEKTORA USŁUG W POLSCE – PORÓWNANIE Z INNYMI PAŃSTWAMI UE

Struktura zatrudnienia w sektorze usług państw wysoko rozwiniętych Europy Zachodniej i Północnej różni się od struktury sektorów usług państw Europy Środkowo-Wschodniej. W przypadku pierwszej grupy państw, które charakteryzują się wyższym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego, zauważalny jest większy udział usług opartych na wiedzy (usług o wysokim nasyceniu wiedzą), natomiast kraje o niższym poziomie rozwoju cechują się większym udziałem usług handlowych, transportowych, gastronomicznych – zarówno w odniesieniu do zatrudnienia, jak i tworzenia WDB. W zmianach struktury sektora usług Polski i innych analizowanych krajów UE charakterystyczny jest dynamiczny rozwój usług dla biznesu (obejmujących w PKD 2004 sekcję Obsługa nieruchomości i firm, nauka, a w PKD 2007 – Usługi profesjonalne, naukowe i techniczne). W krajach Europy Zachodniej wzrost udziału pracujących w tych usługach następował głównie kosztem usług handlowych, transportowych, hotelowych i gastronomicznych. We Francji (podobnie jak np. w Niemczech) udział pracujących w usługach dla biznesu w analizowanym okresie wzrósł z 13% do 17%, przy jednoczesnym spadku udziału grupy usług handlowych z 32% do 30%, a jeśli spojrzymy na zmiany struktury tego sektora od lat siedemdziesiątych, to był to spadek z 38% do 30%. W przypadku państw Europy Środkowo-Wschodniej obserwujemy ciągle wysoki udział usług handlowych w strukturze zatrudnienia, które w przypadku Węgier, Czech i Polski stanowią nadal niewiele mniej niż 40% ogółu pracujących w usługach (ryc. 2).

Ryc. 2. Zmiany w strukturze zatrudnienia w usługach w wybranych krajach UE w latach 1990–2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (2014)

Tab. 3. Dynamika rozwoju sektora usług w latach 1995–2008 w Polsce według miernika zatrudnienia

Sekcje	1995=100 w %
gospodarka narodowa	107,7
sektor usług	146,2
administracja publiczna i obrona narodowa	272,3
obsługa nieruchomości i firm	205,0
hotele i restauracje	181,0
pozostałe usługi	171,7
pośrednictwo finansowe	143,4
edukacja	143,2
handel i naprawy	129,9
transport i magazynowanie	118,9
ochrona zdrowia	96,8

Źródło: dane Banku Danych Lokalnych GUS (2014)

W Polsce w ujęciu Polskiej Klasyfikacji Działalności udział usług handlowych w strukturze sektora trzeciego wynosił w 2012 roku ok. 39 (15% ogólnego zatrudnienia w gospodarce narodowej). Największy udział w tworzeniu WDB niezmiennie posiada grupa sekcji obejmująca usługi handlowe ujmowane łącznie z transportowymi oraz wraz z hotelarstwem i gastronomią. Sekcjami cechującymi się największą dynamiką wzrostu zatrudnienia były: sekcja obejmująca administrację publiczną oraz sekcje obejmujące wspomniane wcześniej usługi dla biznesu. Tak wysoki wskaźnik dynamiki usług administracyjnych w analizowanym okresie wynikał z przeprowadzonej reformy administracyjnej i powołania samorządowych powiatów w 1999 roku (tab. 3).

ZRÓŻNICOWANIE REGIONALNE PRZEMIAN STRUKTURALNYCH SEKTORA USŁUG W POLSCE

W zróżnicowaniu regionalnym poziomu rozwoju usług w Polsce można zauważyć następujące cechy: (1) zdecydowaną dominację województwa mazowieckiego, które charakteryzuje się niemal 65-procentowym udziałem zatrudnienia w tym sektorze, (2) wysoki poziom rozwoju tego sektora w województwach: pomorskim, dolnośląskim, zachodniopomorskim, (3) wysoką dynamikę rozwoju sektora usług w województwach o najwyższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego: małopolskim, dolnośląskim, pomorskim i wielkopolskim.

Analiza struktury sektora usług wykazała znaczące różnice pomiędzy województwami. Usługi nowoczesne, obejmujące usługi oparte na wiedzy, w tym także usługi dla biznesu, najlepiej rozwinięte są w województwach o wyższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego: mazowieckim, pomorskim, dolnośląskim, śląskim (ryc. 3).

Ryc. 3. Zróżnicowanie poziomu rozwoju nowoczesnych usług w Polsce w układzie województw w 2011 roku

województwo	wskaźnik Perkala
mazowieckie	2,09
dolnośląskie	0,90
śląskie	0,63
pomorskie	0,46
opolskie	0,10
kujawsko-pomorskie	0,00
małopolskie	-0,09
warmińsko-mazurskie	-0,17
zachodniopomorskie	-0,19
łódzkie	-0,23
wielkopolskie	-0,27
podlaskie	-0,33
lubelskie	-0,49
lubuskie	-0,52
podkarpackie	-0,91
świętokrzyskie	-0,99

Źródło: dane Banku Danych Lokalnych GUS (2014)

Tab. 4. Dynamika rozwoju sektora usług w latach 1995–2008 w Polsce według miernika zatrudnienia w układzie województw

Województwa	wskaźnik dynamiki	% w całkowitym zatrudnieniu	
	2005=100	2005	2013
małopolskie	124,8	50,1	50,0
dolnośląskie	123,7	53,8	56,5
pomorskie	121,1	55,9	59,6
wielkopolskie	119,2	43,9	47,7
łódzkie	118,8	43,0	48,2
mazowieckie	117,2	59,6	64,3
podkarpackie	115,6	41,7	37,9
kujawsko-pomorskie	115,4	46,1	50,3
śląskie	113,8	51,4	53,1
podlaskie	113,4	39,5	43,4
opolskie	112,4	46,2	48,1
lubelskie	112,4	37,4	38,4
zachodniopomorskie	112,2	57,0	59,3
świętokrzyskie	111,2	37,4	39,2
lubuskie	109,9	53,2	52,3
warmińsko-mazurskie	107,7	48,3	50,0

Źródło: dane Banku Danych Lokalnych GUS (2014)

Aby sklasyfikować województwa ze względu na poziom rozwoju nowoczesnych usług, wykorzystano wskaźnik syntetyczny. Wskaźnik syntetyczny poziomu rozwoju nowoczesnych usług wyznaczono w następującej postaci (Runge, 2007: 214):

$$W_s = \frac{\sum_{j=1}^p y_{ij}}{p}$$

gdzie:

W_s – wskaźnik syntetyczny,

$j = 1, 2, \dots, p$,

p – liczba uwzględnionych cech,

y_{ij} – standaryzowana wartość j -tej cechy dla i -tego obiektu.

Zastosowanie wskaźnika syntetycznego wymagało w pierwszej kolejności standaryzacji wartości wskaźników opisujących poziom rozwoju nowoczesnych usług. Standaryzację dla cech mających charakter stymulant przeprowadzono na podstawie formuły:

$$y_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}}{S_j}$$

gdzie:

- y_{ij} – standaryzowana wartość j -tej cechy dla i -tego obiektu,
 x_{ij} – wartość j -tej cechy dla i -tego obiektu,
 \bar{x} – średnia arytmetyczna wartości j -tej cechy,
 S_j – odchylenie standardowe wartości j -tej cechy.

W analizie wykorzystano następujące cechy: (1) udział sektora usług w tworzeniu WDB, (2) udział pracujących w usługach wysokiej techniki, (3) udział pracujących w pozostałych usługach o wysokim nasyceniu wiedzą, (4) liczba firm sektora finansowego i ubezpieczeniowego na 1 tys. podmiotów gospodarczych, (5) liczba firm świadczących usługi dla biznesu (doradztwo, marketing, reklama) na 1 tys. podmiotów gospodarczych. Klasyfikację województw ze względu na wartość wskaźnika syntetycznego przedstawia ryc. 3. Wartość wskaźnika syntetycznego poziomu rozwoju nowoczesnych usług wykazuje większy stopień korelacji z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego niż poziom rozwoju usług mierzony udziałem zatrudnionych w tym sektorze.

Tab. 5. Poziom rozwoju wybranych usług w Polsce w ujęciu województw w 2012 roku

Rodzaj usług	Największy udział w zatrudnieniu	Największa dynamika rozwoju
Handel i naprawy	wielkopolskie (21%), małopolskie (19%), mazowieckie (18%)	wielkopolskie (140%)
Informacja i komunikacja	mazowieckie (5%), małopolskie (2,3%), pomorskie (2,1%)	podkarpackie, pomorskie (180%), dolnośląskie (170%)
Finanse i ubezpieczenia	mazowieckie (5,8%), dolnośląskie (3,3%), pomorskie (3,3%)	mazowieckie (150%), dolnośląskie (134%)
Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	mazowieckie (6,2%), małopolskie (4%), śląskie, dolnośląskie, pomorskie (3,2%)	małopolskie (160%)
Działalność w zakresie administrowania	dolnośląskie (7%), lubuskie (5,4%), łódzkie (5,2%)	lubuskie (270%), świętokrzyskie (163%)
Administracja i obrona narodowa	podlaskie (9,6%), wamińsko-mazurskie (9,2%)	mazowieckie (126%)
Edukacja	lubelskie, podlaskie (16%)	mazowieckie (110%)
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	świętokrzyskie (10,4%), lubelskie (10%)	mazowieckie (114%)

Źródło: dane Banku Danych Lokalnych GUS (2014)

Zależność ta widoczna jest także w analizie udziału poszczególnych sekcji PKD 2007. Województwa silnie gospodarczo (mazowieckie, małopolskie, dolnośląskie, pomorskie) cechują się wyższym poziomem rozwoju usług opartych na wiedzy: informacyjnych

i komunikacyjnych, sektora finansowo-ubezpieczeniowego oraz usług dla biznesu obejmujących działalność profesjonalną, naukową i techniczną. Województwa słabsze gospodarczo (podlaskie, warmińsko-mazurskie, lubelskie, świętokrzyskie) cechują się natomiast wyższym udziałem pracujących w usługach nierynkowych – administracji, edukacji i ochrony zdrowia, co pośrednio związane jest z niedorozwojem usług opartych na wiedzy w tych województwach (tab. 5).

PODSUMOWANIE

Analiza zmian w poziomie i strukturze zatrudnienia w sektorze usług w analizowanym okresie prowadzi do następujących wniosków:

1. Poziom rozwoju sektora usług jest silnie dodatnio skorelowany z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu państw. Kraje o najwyższym udziale zatrudnienia w usługach to: Wielka Brytania, Holandia, Belgia i Dania (powyżej 80%), kraje o najniższym udziale – Rumunia, Bułgaria, Polska.

2. W krajach wysoko rozwiniętych (Francja, Niemcy) odnotowuje się spadek zatrudnienia w usługach handlowych, transportowych, hotelarstwie i gastronomii na rzecz usług opartych na wiedzy (usługi dla biznesu, usługi informacyjne i telekomunikacyjne). W krajach Europy Środkowo-Wschodniej także wzrasta udział usług dla biznesu w strukturze sektora trzeciego, ale udział zatrudnienia w usługach handlowych ciągle utrzymuje się na wysokim poziomie (około 40% zatrudnienia w sektorze usług).

3. W krajach o wysokim poziomie rozwoju największy udział w tworzeniu WDB mają usługi dla biznesu, państwa słabiej rozwinięte cechują się wyższym udziałem usług handlowych i transportowych.

4. Udział sektora usług w strukturze zatrudnienia Polski od lat sześćdziesiątych wzrósł z 23% do ponad 55% w 2012 roku. Dynamika rozwoju sektora usług była wysoka w pierwszym okresie analizy (do 2002 roku). W późniejszym okresie notuje się stabilizację poziomu zatrudnienia oraz udziału w tworzeniu WDB.

5. Najwyższym udziałem sektora usług w ogólnym zatrudnieniu cechują się województwa: mazowieckie (64%) oraz pomorskie i zachodniopomorskie (powyżej 50%). Największą dynamikę rozwoju usług odnotowano w województwie małopolskim.

6. Najwyższym poziomem rozwoju nowoczesnych usług cechują się – obok województwa mazowieckiego – także województwa: dolnośląskie, śląskie i pomorskie. Usługi oparte na wiedzy koncentrują się w silnych gospodarczo województwach (mazowieckie, śląskie, dolnośląskie, pomorskie), słabe województwa cechują się większym udziałem zatrudnienia w usługach nierynkowych – edukacji, ochronie zdrowia, administracji.

7. W strukturze sektora usług notuje się wysoką dynamikę rozwoju usług dla biznesu, co jest właściwe dla trzeciej fazy rozwoju usług – według Flejterskiego, Panasiuka, Perenca i Rosy (2005), w której znacząco wzrasta rola usług procesów produkcyjnych. Odnotowuje się jednak także pewne symptomy rozwoju usług bardziej zaawansowanych technologicznie, charakterystycznych dla czwartej fazy (sekcja: Informacja i komunikacja).

Literatura References

- Bank Danych Lokalnych GUS (2014). Pozyskano z www.stat.gov.pl.
- Chojnicki, Z. (1999). Region w ujęciu geograficzno-systemowym. W: Z. Chojnicki (red.). *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 327–353.
- Clark, C. (1940). *The Conditions of Economic Progress*. Londyn: Macmillan.
- Cyrek, M. (2008). *Poziom rozwoju sektora usług w Polsce w układzie międzywojewódzkim*, W: A. Panasiuk, K. Rogoziński (red.). *Usługi w Polsce – nauka, dydaktyka i praktyka wobec wyzwań przyszłości*. Tom 1. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 497. *Ekonomiczne Problemy Usług*, 20, 239–245.
- Dzieciuchowicz, J. (2005). *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Eurostat (2014). Pozyskano z <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
- Fisher, A.G.B. (1935). *The Clash of Progress and Security*. Londyn: Macmillan.
- Flejterski, S., Panasiuk, A., Perenc, J., Rosa, G. (2005). *Współczesna ekonomika usług*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fourastié, J. (1969). *Die grosse Hoffnung des zwanzigsten Jahrhunderts*. Kolonia: BundVerlag.
- Giarini, O. (1986). Coming of the Service Economy. *Science and Public Policy*, 13(4).
- Guzik, R., Gwosdz, K., Sobala-Gwosdz, A. (2001). Regionalne zróżnicowanie usług dla biznesu w województwie małopolskim. *Folia Geographica, Series Oeconomica, XXXI–XXXII*, 161–177.
- Ilnicki, D. (2003). Wyznaczniki współczesnych przekształceń w sferze usług nowych a poziom rozwoju gospodarczego. W: H. Rogacki (red.). *Problemy interpretacji wyników metod badawczych stosowanych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 295–309.
- Ilnicki, D. (2009). Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju usług w Polsce. Teoretyczne i praktyczne uwarunkowania badań. *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 11.
- Kabaj, M. (1972). *Elementy pełnego racjonalnego zatrudnienia w gospodarce socjalistycznej*. Warszawa: KIW.
- Katouzian, M.A. (1970). The Development of the Service Sector: A New Approach. *Economic Papers*, 22, 362–382.
- Kawa, M. (2010). Tendencje zmian zatrudnienia w sektorze usług w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej. W: *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Spójność społeczno-ekonomiczna a modernizacja gospodarki*, 17. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 413–422.
- Kłosiński, F. (1997a). Usługi w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. *Handel Wewnętrzny*, 1, 51–54.
- Kłosiński, F. (1997b). Rozwój wybranych usług w kontekście integracji Polski z Unią Europejską. *Handel Wewnętrzny*, 2, 13–18.
- Kłosiński, F. (1997c). Sektor usług w gospodarce światowej. *Handel Wewnętrzny*, 4–5, 76–79.
- Kłosiński, F. (1999). Analiza i ocena zmian strukturalnych w sektorze usług w okresie transformacji systemowej w Polsce. *Working Papers*, 2. Warszawa: Instytut Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk.
- Kłosiński, K. (2000). Zmiany w strukturze wytwarzania usług rynkowych w latach 1990–1998. W: A. Lipowski (red.). *Struktura gospodarki transformującej się. Polska 1990–1998 i projekcja do 2010*. Warszawa: Instytut Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk, 175–209.
- Kłosiński, K. (2003). Sektor usług w Unii Europejskiej. W: *Rynek i Konsumpcja. Raporty z badań – rok 2005*. Warszawa: Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, 203–212.
- Kłosiński, K. (2006). Sektor usług w krajach o różnym poziomie rozwoju gospodarczego. W: *Rynek i Konsumpcja. Raporty z badań – rok 2005*. Warszawa: Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, 237–252.

- Kłosiński, K. (2009). Międzynarodowy rynek usług. W: K.A. Kłosiński (red.), *Usługi w gospodarce światowej*. Warszawa: Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktury, 5–10.
- Kłosiński, K. (2011). *Światowy rynek usług w początkach XXI wieku*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Kłosiński, K., Masłowski, A. (2005). *Globalizacja sektora usług w Polsce*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Kłowski, F. (2002a). Wybrane zagadnienia rozwoju usług w Polsce po 1989 r. *Czasopismo Geograficzne*, 4(73), 325–338.
- Kłowski, F. (2002b). Globalizacja usług w Polsce. W: B. Miszewska, M. Furmankiewicz (red.). *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, t. VI, *Rozwój regionalny i lokalny a proces globalizacji*, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 147–160.
- Kłowski, F. (2003). Zmiany w strukturze usług miast regionu górnośląskiego. W: A.T. Jankowski, M. Rzętała (red.). *Problemy geoekologiczne górnośląsko-ostrowskiego regionu przemysłowego*. Sosnowiec: Uniwersytet Śląski, 72–82.
- Kłowski, F. (2006). *Sektor usług w gospodarce regionu tradycyjnego w warunkach transformacji i restrukturyzacji – przykład konurbacji katowickiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kwiatkowski, E. (1980). *Teoria trzech sektorów gospodarki. Prezentacja i próba oceny*. Warszawa: PWN.
- Malina, A. (2006). Analiza zmian struktury zatrudnienia w Polsce w porównaniu z krajami Unii Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, 726, 5–21.
- Menz, L. (1965). *Der Tertiäre Sektor*. Zurich: Polygraphischer.
- Nicholls, R. (2001). Przekształcenia w sektorze usług w Polsce w perspektywie europejskiej. W: K. Rogoziński (red.). *Transformacja w usługach. Sektor usług w Polsce w latach 1990–1999. Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu*, 9, 11–28.
- Nowosielska, E. (1994). Sfera usług w badaniach geograficznych: główne tendencje rozwojowe ostatniego dwudziestolecia i aktualne problemy badawcze. *Zeszyty Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk*, 22.
- Rogoziński, K. (1993). *Usługi rynkowe*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Rogoziński, K. (2001). Deregulacja w sektorze usług. W: K. Rogoziński (red.). *Transformacja w usługach. Sektor usług w Polsce w latach 1990–1999. Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu*, 9, 176–179.
- Rogoziński, K. (2004). Innowacyjność i nowa taksonomia usług. *Wiadomości Statystyczne*, 4, 43–55.
- Runge, J. (2007). *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Werwicki, A. (1998). Zmiany paradygmatu geografii usług. *Przegląd Geograficzny*, 70, 3–4.
- Węgrzyn, G. (2011). Miejsce i rola usług w gospodarce opartej na wiedzy. W: G. Musiał, R. Żelazny (red.). *Przegląd wybranych zagadnień rozwoju ekonomiczno-społecznego. Studia Ekonomiczne*, 79.
- Zajdel, M. (2006). Przemiany trójsektorowej struktury zatrudnienia w Polsce w kontekście integracji z Unią Europejską. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, 206.

Joanna Dominiak, doktor, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Adiunkt w Zakładzie Analizy Regionalnej Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania naukowe koncentrują się wokół roli innowacyjności w kształtowaniu gospodarki opartej na wiedzy, wpływu otoczenia biznesu na rozwój regionów oraz przemian w strukturze usług.

Joanna Dominiak, Ph.D., assistant professor in the establishment of the Regional Analysis Department in the Institute of Socio-Economic Geography and Spatial Management of Adam Mickiewicz University in Poznan. Scientific interests revolve around the role of innovation in the development of

the knowledge based economy, the impact of the business environment on the development of regions and changes in the structure of services.

Adres/address:

Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Zakład Analizy Regionalnej
ul. Dzięgielowa 27, 61–680 Poznań, Polska
e-mail: dominiak@amu.edu.pl